

«یازگار» یا «یادگار»؟

ابوالفضل خطیبی

آقای سجاد آیدنلو در نوشته خود با عنوان «واژه‌ای فراموش شده از شاهنامه در فرهنگ‌ها» درباره ضبط یازگار نوشته‌اند: «در هر حال، تا انتشار این بخش از شاهنامه تصحیح دکتر خالقی مطلق و بررسی متن و نسخه‌بدل‌های چاپ ایشان، باید صورت یازگار را در کهن‌ترین دست‌نویس کامل شاهنامه، بریتانیا ۶۷۵ هـ.ق، که در نسخه‌ای نویافته از قرن هشتم هـ.ق نیز تا حدی تأیید می‌شود، وجه برتر دانست...». ایشان، پس از نگارش مقاله و مشاهده نسخه برگردان بریتانیا، در توضیحی چنین نوشته‌اند: «در عکس این نسخه، واژه مورد بحث یازکاز (yāzkāz) با «ز» پایانی خوانده می‌شود.»

بخشی که بیت مورد بحث در آن قرار دارد به جلد هشتم شاهنامه چاپ مسکو و دفتر هفتم شاهنامه تصحیح دکتر خالقی مطلق مربوط می‌شود و، از قضا، نگارنده افتخار یافت که در تصحیح این دفتر با دکتر خالقی همکاری کند. در زیر، نخست همان بیت و ضبط‌های نسخه‌های پانزده‌گانه مبنای تصحیح دکتر خالقی را می‌آوریم و سپس چند نکته را درباره این واژه یادآور می‌شویم:

سیه شد بسی یازگار از* شمار نوشته نشد هم به فرجام کار

* لندن ۶۷۵: یازکار از (حرف یکم واژه نخست بی نقطه)

قاهره ۷۴۱: کاغذ اندر

لندن ۸۹۱، لندن ۸۴۱، واتیکان ۸۴۸: هم نیامد

استانبول ۹۳: یادگار از

قاهره ۷۹۶: کاغذ از هر

پاریس ۸۴۴: نامه‌ها از

استانبول ۷۳۱، لیدن ۸۴۰، برلین ۸۹۴: دبیران بماندند از آن در

کراچی ۷۵۲: سپهدار شد یادگار از

آکسفرد ۸۵۲: سپه شد بسی هم نیامد

دو نسخه لنینگراد ۷۳۳ و ۸۴۹ این بیت را ندارند.

اما نکاتی که به نظر نگارنده می‌رسد:

۱. ضبطی از این واژه که آقای آیدنلو از نسخه لندن ۶۷۵، یعنی اقدم نسخه‌ها، به دست داده‌اند دقیق نیست. در این نسخه، چه در فیلمی از آن که نزد من است، چه در چاپ نسخه‌برگردان آن، که به‌تازگی انتشار یافته (به کوشش ایرج افشار و محمود امیدسالار، انتشارات طلایه، ۱۳۸۴) حرف یکم این واژه آشکارا نقطه ندارد و حرف پایانی هم بی‌نقطه است. البته در چاپ نسخه‌برگردان، لکه کم‌رنگی شبیه نقطه بر روی حرف پایانی دیده می‌شود (ص ۲۶۰a، سطر ۷ از پایین) که قطعاً نقطه نیست و شبیه به این لکه‌های ریز در بسیاری صفحات این نسخه‌برگردان به چشم می‌خورد.
۲. چنان‌که آقای آیدنلو یادآور شده‌اند، ضبط نسخه سعدلو «یارکار» (بی‌نقطه) نزدیک به ضبط اقدم نسخه‌هاست و نگارنده، در مقاله‌ای که آقای آیدنلو نیز مشخصات آن را ذکر کرده‌اند، نشان داده است که در این بخش نزدیکی شگفتی بین این دو نسخه دیده می‌شود. اما در اینجا باید اشاره کرد که وجود این ضبط در نسخه سعدلو درستی ضبط اقدم نسخه‌ها را تقویت نمی‌کند؛ زیرا نگارنده در مقاله‌ای دیگر («کاتب خوش‌ذوق و دردسر مصحح: درباره کهن‌ترین دستنویس کامل شاهنامه»، نشر دانش، س ۲۰، ش ۳، پاییز ۱۳۸۲، ص ۱۸-۲۶) نشان داده است که کاتب یکی از نسخه‌ها در سلسله نسب اقدم نسخه‌ها - که مادر نسخه سعدلو نیز بوده است - بسیار باسواد و خوش‌ذوق بوده و در بسیاری جاها چنان با مهارت بیت‌ها را تغییر داده که امروزه تشخیص صورت اصلی از برساخته این کاتب در بسیاری موارد برای مصحح دشوار است. در همان مقاله، چندین نمونه از شاهکارهای! این کاتب عرضه شده و نمونه‌های دیگر در نقد نسخه‌برگردان

موزه بریتانیا آورده شده است (نامه فرهنگستان، ش ۳۱). صورت یازگار، که نخستین بار مصححان چاپ مسکو آن را یازگار خوانده‌اند، از جمله ضبط‌های یگانه اقدام نسخه‌هاست و از همان نمونه ضبط‌هایی است که مصحح را به این تردید می‌افکند که آیا این ضبط کهن متروک است یا ضبطی است بر ساخته آن کاتب کذا؟ تاکنون نه آقای آیدنلو و نه بنده و - تا آنجا که اطلاع دارم - نه هیچ‌کس دیگر شاهی برای یازگار به معنی کاغذ و قرطاس نیافته‌اند. نگارنده همچون آقای آیدنلو نظر آقای رواقی را، که در این بیت یازگار به معنی «طولانی و کشنده و دیرپا» است، نمی‌پذیرد؛ زیرا، با این ضبط، از کل مصراع معنی سرراستی بر نمی‌آید: «بسی طولانی و دیرپا در شمار سیه شد»؟ همچنین بسیار بعید می‌نماید که ضبط یازگار - در صورت اصلی بودن - با مصدر ترکی یازماق به معنی نوشتن ربط داشته باشد.

۳. تغییرات و تحریفات متعدد این مصراع در نسخه‌های مختلف حاکی از آن است که این واژه ضبط یا معنی نامعمولی داشته که کاتبان آن را دریافته و به صورت‌های مختلف تغییر داده‌اند. بنابراین نخست باید این‌گونه ضبط‌ها را به یک سو نهاد (پنج نسخه: استانبول ۷۳۱، لیدن ۸۴۰، برلین ۸۹۴، کراچی ۷۵۲، آکسفورد ۸۵۲). در برخی نسخه‌های دیگر، به جای ضبط اصلی، ضبط‌های ساده و معمولی آمده که مشخص است که کاتبان باز هم ضبط اصلی را دریافته و به جای آن واژه ساده‌ای قرار داده تا مصراع معنی محصلی بدهد؛ از آن جمله‌اند ضبط‌های کاغذ اندر یا نامه‌ها از. پس، این ضبط‌ها را نیز باید نادیده گرفت (شش نسخه: قاهره ۷۴۱، لندن ۸۹۱، لندن ۸۴۱، واتیکان ۸۴۴، قاهره ۷۹۶، پاریس ۸۴۴). از آن میان، ضبط دو نسخه باقی می‌ماند که می‌توان درباره آنها به بحث پرداخت: یکی ضبط اقدام نسخه‌ها، یازگار، و دیگری یادگار در استانبول ۹۰۳. این دو ضبط به لحاظ خط بسیار به یکدیگر نزدیک‌اند و احتمالاً یکی از آنها یا واژه‌ای که به لحاظ خط به این دو نزدیک باشد اصلی است. نگارنده، با اینکه شاهی نیافت که در آن یادگار به معنی کاغذ به کار رفته باشد، اصلی بودن این ضبط را نیز محتمل می‌داند، به سه دلیل: یکی اینکه این ضبط برخلاف یازگار یگانه نیست و نسخه‌ای دیگر (کراچی ۷۵۲) - با اینکه این مصراع را تغییر داده است - آن را تأیید می‌کند؛ دوم اینکه، به همان

دلایل پیش گفته، در جاهایی که نسخه‌ اساس ضبط منفردی داشته باشد و هیچ شاهدی از متون دیگر نیز برای آن یافت نشود، نباید بدان اعتماد کرد؛ سوم اینکه به نظر نگارنده یادگار نه در معنی معمول خود - که آشنای کاتبان بوده - بلکه، در معنی کاغذ، حتماً ضبط دشوار محسوب می‌شده و شاید به همین دلیل آن را به صورت‌های مختلف تغییر داده‌اند. نگارنده حدس می‌زند که همان کاتب خوش ذوق در سلسله نسب اقدم نسخه‌ها، هنگامی که متوجه این معنی یادگار نشده، آن را به یازگار، به همان معنی مورد نظر دکتر رواقی (طولانی و دیرپا) تغییر داده است. نباید فراموش کنیم که ترکیب یاز با دیر (دیریاز) به همین معنی در شاهنامه فراوان به کار رفته است. هرچند واژه یازگار در این معنی با مضمون این مصراع، یعنی طولانی شدن ثبت گنجینه‌های دژ توسط دبیران، ربط می‌یابد، ولی - چنان‌که گفته شد - مصراع مورد بحث با این ضبط معنی دلچسبی ندارد. به هر روی، تا زمانی که شاهدی برای یازگار به معنی کاغذ به دست نیاید، شاید ضبط یادگار به همین معنی - البته با تسامح - مناسب‌تر باشد. در پایان، شایسته است این نکته مهم را نیز یادآور شوم که دو نسخه کراچی ۷۵۲ و استانبول ۹۰۳، که ضبط یادگار را دارند، از نسخه‌های بسیار معتبر شاهنامه محسوب می‌شوند و گاهی ضبط‌های کهن و متروکی که در همه نسخه‌های دیگر تحریف شده‌اند به درستی در آنها حفظ شده است.

□